

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЕЗИКОВОТО РАЗВИТИЕ НА ДЕЦАТА БИЛИНГВИ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА КОГНИТИВНИЯ ПОДХОД

Вехбие Балиева (Велико Търново, България)

1. Въведение в проблема от историческо гледище

Интересът към научното изследване на билингвизма възниква в началото на XX в. и до средата на века придобива популярност и силен обществен отзвук. Това се свързва с бурното развитие на лингвистиката през този период и с първите стъпки в развитието на приложнолингвистичните дисциплини, макар те още да не са обособени като отделни научни направления.

Билингвизмът се разглежда в контекста на езиковия контакт между две езикови системи. Понятието обаче не е очертано отчетливо. Наблюдава се един подем в интереса, но липсва целенасоченост и цялостен поглед върху явлението. Често билингвизмът се разглежда в широк смисъл като някакво влияние на чуждия език, независимо от неговото проявление – като контакт между езиците или като владеене на два езика. Бохуслав Хавранек го определя като особен случай на езиков контакт, но само когато става дума за „колективно двуезичие“ (Хавранек 1972: 96). Някои учени приемат под билингвизъм или двуезичие не явление, а процес. Така Евгений Верешчагин, изхождайки от психологическите процеси, определя двуезичието като психически механизъм (знания, умения и навици), които дават възможност на човека да „речепроизвежда“ последователно на две езикови системи (Верешчагин 1969: 134). Виктор Розенцвайг определя двуезичието като владеене на два езика и регулярното превключване от единия на другия език в зависимост от ситуацията на общуване (Розенцвайг 1972: 9–10). Определението на Наталия Мечковска се доближава до Розенцвайговото: „Двуезичието е използването на няколко езика от едни и същи лица в зависимост от ситуацията на общуване“ (Мечковска 1983: 368). Като практиката за превключващо ползване на два езика определя двуезичието и Вайнрайх, а лицата, ползващи езиците, определя като двуезични (Вайнрайх 1979: 22).

Засиленият интерес към проблематиката през 60-те и 70-те години на миналия век води до създаването на редица разработки, които се отличават с целенасоченост и стремеж да бъде изследван проблемът в неговата цялост, като изследователите се опират на конкретни емпирични данни. Появяват се множество изследвания, проведени в двуезични общности или езикови колективи, носители на език, различен от официалния в държавата (вж. Хаймс 1975 и Хаймс 1975а, Лабов 1975 и Лабов 1975а, Гъмпърц 1972, Ървин 1972, Ървин-Трип 1975 и др.).

Ако трябва да се обобщи начинът, по който се разглежда билингвизмът (двуезичието) в този етап на изследвания, то той се отнася до използването на два езика в речта в зависимост от ситуацията на общуване. Определението, което дава Татяна Иляшенко, може би е едно от първите, които подсказват за сложността и нееднородността на явлениято и открояват едновременно наличието в него и на социален, и на личностен аспект. Тя твърди, че билингвизмът е „явление в социален план, характеризиращо езиковата ситуация“, за разлика от „езиковите контакти, които характеризират езиковите отношения“ (Иляшенко 1970: 23).

2. Аспекти на билингвизма

През последните 20-30 години се наблюдава постепенното фокусиране на изследователския поглед върху отделни аспекти на билингвизма и все по-отчетливото им открояване, а билингвизмът все по-ясно се разкрива като сложно и нееднородно явление. Осъзнава се необходимостта да бъде разглеждан като процес, протичащ на две равнища – социално и индивидуално. Двете равнища взаимно се допълват, обогатяват, разширяват и си влияят. *Социалното равнище* се изучава от социолингвистиката и лингвокултурологията (разбирана в широкия ѝ смисъл) като научно направление, изучаващо връзката между езика и културата (в широк смисъл). На това равнище билингвизмът се изучава като процес, протичащ в определени общности, в конкретна социолингвистична и езикова ситуация вследствие на езиков контакт. *Индивидуалното равнище* е отражение на конкретната социолингвистична ситуация и на конкретна социокултурна ситуация в езиковото съзнание на личността. То се изучава от психолингвистиката и лингвокултурологията, разбирана в тесния ѝ смисъл, като наука за речта и културата (в тесен смисъл).

Обществената страна на явлението е определяща за формирането на билингвата, защото то винаги става факт в определена социолингвистична и езикова ситуация. Погледнат от тази гледна точка, билингвизмът е продукт на езиковия контакт между два езика в една общност, т.е. това е социолингвистичният му аспект (вж. Аврорин 1975, Швейцер 1978, Лабов 1975 и 1975а, Хаймс 1975 и 1975а, Пачев 2012, Виденов 2013 и др.).

Езикът обаче се реализира посредством речта, а тя е индивидуална. Следователно билингвизмът трябва да се разглежда успоредно с това и в психолингвистичен аспект като процес, протичащ в езиковото съзнание на билингвата, в определени комуникативно-речеви ситуации. Психолингвистиката обяснява механизмите на кодирането и декодирането на речта в езиковото съзнание на билингвите (вж. Залевска 2007 и 2013, Салихова 2012, Вайнрайх 1972 и 1979, Фрумкина 2004 и др.).

Езиковото съзнание на билингвите се формира по различен начин и при други обстоятелства в сравнение с това на монолингвите. Детето билингва е носител на два лингвокултурни кода (вж. Маслова 2001, Тер-Минасова 2008, Вежбицка 1996 и др.). Лингвокултурологичният аспект разглежда езиковия контакт като сблъсък или взаимодействие между двете лингвокултурни системи, в които е отразена картината на света в два различни езика. Сблъсъкът на двата езика на ниво общност всъщност е сблъсък на две култури (това е широкият аспект на лингвокултурологията). Сблъсъкът на двата езика на ниво личност всъщност е сблъсък на два лингвокултурни кода (това е тесният аспект на лингвокултурологията). Върху проблемите на случващото се с езиковото съзнание на билингвата, който е носител на тези два лингвокултурни кода, работят редица автори (вж. Верещачин 1969, Верещачин – Костомаров 2005, Пищалникова 1996, Пищалникова – Бочаров 1999, Вежбицка 1996, Черничкина 2007 и др.).

Пълно разбиране на билингвизма може да има само ако той се разглежда и в трите аспекта (социолингвистичен, психолингвистичен, лингвокултурологичен) едновременно посредством когнитивния подход, но в руслото на антропоцентричната парадигма в лингвистиката. Всички подходи, които се пораждат и развиват в рамките на антропоцентричната парадигма (когнитивен, лингвокогнитивен, лингвокултурен, лингводидактичен, комуникативен, социокултурен и т.н.), поставят в центъра на изследванията езиковата личност.

С оглед на разглеждания от нас проблем за езиковото развитие на децата в предучилищна възраст в условия на билингвизъм, това би било възможно, ако обект на изследване стане езиковата личност на детето билингва, а предмет – когнитивните структури, които влизат в състава на езиковото ѝ съзнание, но като се използва когнитивният подход към езика. Това съответства на новите тенденции в развитието на лингвистичното познание и отговаря адекватно на лайтмотива на антропоцентричната парадигма: „Езикът е създаден по мярка на човека (...) и лингвистиката винаги ще бъде наука за езика в човека и за човека в езика“ (Степанов 1974: 15).

3. Структура на езиковата личност от гледна точка на когнитивния подход

Според Юрий Караулов езиковата личност има трикомпонентна структура, която се състои от вербално-семантично, когнитивно и мотивационно-дейностно равнище (Караулов 2010: 55–56). Опирайки се на структурата на Караулов, но от гледна точка на когнитивния подход, би могла да се предложи друга структура (фиг.1):

I. Езиково равнище, в което влизат думите и техните значения, термините и понятията.¹

II. Концептуално равнище, в чийто състав освен думите, термините и понятията, влизат и социалните познания и опитът на личността. Т.е. това е индивидуалният компонент, който всеки човек припознава в дадените думи, термини и понятия. Тук влизат и емоциите, свързани с усвояването на дадена дума, и отношенията към обектите, образите, които стоят зад думите, ценностите, асоциациите (не само вербални), които прави езиковата личност и т.н. Основна градивна единица на това равнище е *концептът*.

III. Фреймово равнище, което се отнася до дейностната насоченост на личността. Езиковата личност усвоява езика, пречупвайки го през индивидуалния си опит. Индивидуалният опит е отражение на социокултурната ситуация на развитие, която съдържа в смет вид социолингвистичната ситуация и лингвокултурната информация. Езиковата личност е активен носител на езика чрез своята реч. Билинг-

¹ Тук се включват и термините и понятията, изградени в езиковото съзнание на личността, макар Ю. Н. Караулов да ги отнася към второто (*когнитивно*) равнище (вж. Караулов 2010: 56).

валната езиковата личност реализира речта си в определени комуникативноречевеви ситуации с помощта на определен набор от сценарии (фреймове), които ѝ помагат да се справи по-лесно в процеса на комуникация.

Фиг. 1. Равнища на езиковата личност

Ако се направи напречен разрез на всяко от равнищата от представената по-горе схема (вж. фиг. 3, фиг. 4 и фиг. 5), ще се види, че у детето освен *езикова картина на света* (фиг. 3), която се състои от *думи* и *понятия*, се изгражда и второ, по-високо равнище – *концептуална картина на света* (фиг. 4), в която основните градивни елементи са *концептите*. Езиковата картина на света обуславя възникването на концептуалната картина на света, но не я определя императивно. Най-високото трето равнище е *картината на света* (фиг. 5), която се състои от *фреймове*. Фреймовете са определен набор от поведенчески модели, основаващи се на познанията от езиковата картина на света и концептуалната картина на света, които определят компетентностите (комуникативна, социокултурна, езикова и т.н.) и поведението на езиковата личност в комуникативноречевите ситуации.

Градивните елементи на всяко равнище се свързват с други елементи от същото равнище, но могат да влизат в състава и на елементи от по-горно равнище. Така например думите от първото равнище се свързват помежду си чрез асоциативни връзки в асоциативни полета. Те (думите и асоциативните им полета) могат да влизат

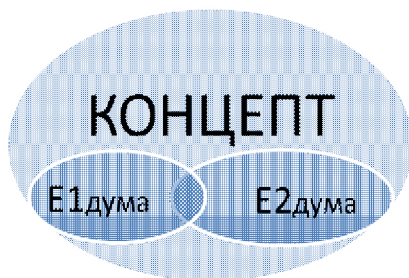
и в състава на концептите, които са от следващото равнище. Една дума може да бъде част от един или повече концепти, но може да влезе и директно във фрейм от третото равнище.

Концептите от концептуалното равнище могат да се свързват помежду си чрез думи, влизащи в състава на два концепта едновременно, или чрез две асоциативно свързани думи от различни концепти по подобие на начина на свързване на невроните. Всеки изход на един неврон е възможност за свързване с друг неврон. Невронът може да е съседен, но може и да не се намира толкова близо, а невронният импулс да протече през няколко други, докато стигне до този, с който се свързва първият неврон.

Фреймовото равнище се състои от фреймове. А те са сравнително устойчиво свързани съчетания от концепти, думи и модели на поведение, които са успешни в дадена комуникативноречева ситуация. Те могат да са зададени предварително, т.е. да са заучени модели (това е т.нар. речев етикет, носител на социокултурна и интеркултурна информация), но могат и да са съчетания, изградени с опита на личността. Т.е. модели, които са довели до удовлетворяване на потребностите и до успех в подобна комуникативноречева ситуация. Фреймът може да включва компоненти от първото и от второто равнище едновременно; може компонентите да са само от второто, но поведенчески и мотивационен елемент трябва да има.

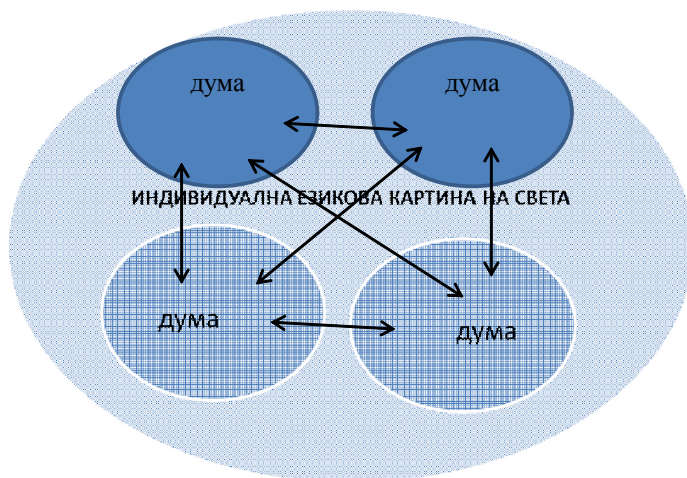
4. Структура на билингвалната езикова личност

Структурата на езиковата личност при децата билингви, която се предлага от нас, е същата като при монолингвите, но е много по-сложно функционираща като система, защото думите и понятията се усвояват и на двата езика (успоредно или последователно), но влизат в структурата на един концепт (фиг. 2). Думите от двата езика са фрагменти от различни езикови картини на света, отразени в първия (E1) и във втория език (E2), и това прави концептите на децата билингви много по-богати, с повече и по-подвижни връзки. Независимо от това индивидуалната *езиковата картина на света* у децата билингви е единна (фиг. 3). Тя се формира посредством усвояването на първия език. Усвояването на втория език е предпоставка за формирането на *концептуалната картина на света*.

Фиг. 2. Концепт при билингвална езикова личност

При децата билингви, които успоредно усвояват двата езика (E1 + E2), изграждането на индивидуалната **езикова картина на света** и на **концептуалната картина на света** става успоредно, защото усвоената дума от единия език се свързва директно с концепт от второто равнище. Тя не влиза в асоциативното поле на усвоената дума на другия език. Когато усвояването на втория език се случва след усвояването на първия (при последователно усвояване на E1 и E2), първоначално се изгражда индивидуалната **езиковата картина на света** на първия език, а след това, с усвояването на втория език, у детето в предучилищна възраст се изгражда и **концептуалната**

Фиг. 3. Индивидуална езикова картина на света

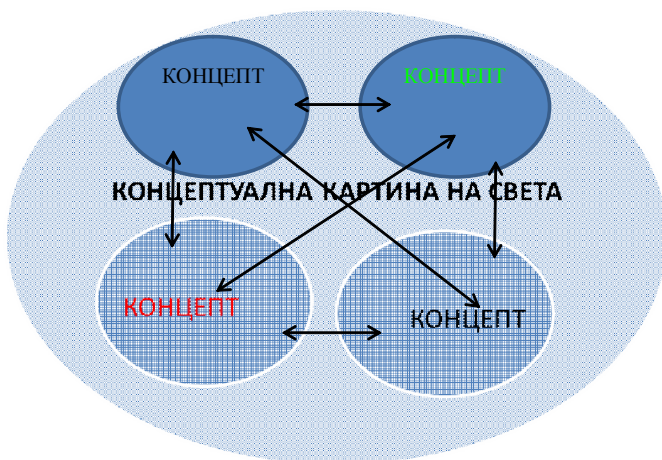
картина на света. В състава на концепта, както вече бе споменато, влизат думите и от двата езика. Връзката между тях може да е асоциативна, а може и да са преводни еквиваленти (ако има такива), но те образуват един цялостен концепт, който освен думи и понятия може да съдържа и образи, представи, емоции, ценности, отношения към обекти и субекти и др.

От своя страна концептите изграждат **концептуалната картина на света** на детето билингва, която е с много по-сложна структура, защото връзките, които могат да възникват между отделните концепти, са много по-разнообразни (фиг. 4). От тук следва, че и фреймовото структурно равнище на езиковата личност при децата билингви (или **картината на света**), ще бъде много по-богато и по-сложно. Връзките между отделните компоненти (фреймове) могат да бъдат разнообразни. Самият състав на фреймовете може да е разнороден и динамичен. Ако в състава на Фрейм 1 влизат 2-3 концепта и един поведенчески модел, то в състава на Фрейм 2 могат да влизат 1 концепт и два поведенчески модела и т.н. В състава на концептите на билингвалните езикови личности влизат думи от E1 и от E2, които имат свои асоциативни полета в съответния език. Това предполага, че и асоциативните връзки в състава на фреймовете могат да бъдат разнообразни и съответно моделите на поведение на билингвите могат да бъдат различни и нестандартни. **Картината на света** при децата билингви ще бъде много по-наситена, с много повече и разнородни връзки между компонентите. Самите връзки обаче не са статични, а са динамични (фиг. 5).

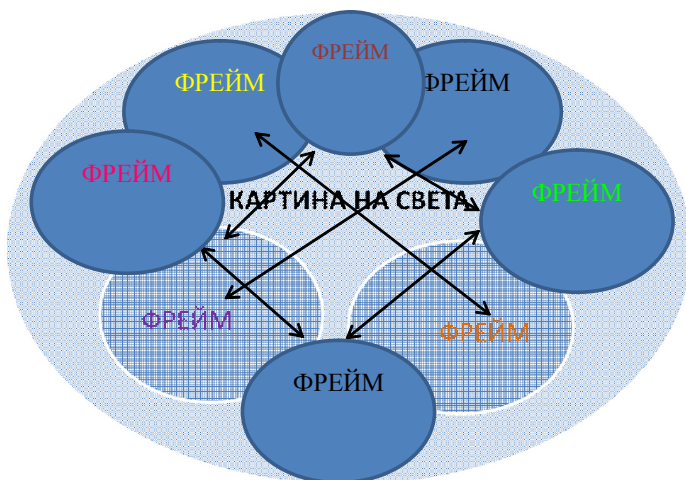
Ако се вземе под внимание постулираната от функционалната граматика динамичност на връзките между отделните компоненти на езиковите равнища (фонетично, морфологично, лексикално, синтактично)², би могло да се предположи, че фреймовите структури се основават на функционално- и комуникативноориентиран принцип. Те са динамични образувания, които се организират съобразно конкретни комуникативноречеве ситуации. Някои фреймове са стерео-

² Предположението ни се базира на основния принцип на функционалната граматика за динамичност с ориентация към успешност на комуникативния акт (вж. Бондарко 1978), както и на функционално-семантичните полета, обособени от Любов Чурилина въз основа на теорията на Бондарко (Чурилина 2011: 64–66).

типни, усвоени в процеса на комуникация на детето с възрастните, но по-голямата част от тях са дообогатени и приспособени, съобразно конкретните комуникативноречеви условия.

Фиг. 4. Концептуална картина на света

Фиг.5. Картина на света

5. Заключение

Новият когнитивен подход към един стар, но винаги актуален проблем като билингвизма, дава множество възможности. Дори сравнително новите приложнолингвистични направления – социолингвистика, психолингвистика, лингвокултурология, етнолингвистика, етнопсихолингвистика, самостоятелно не могат да решат множеството проблеми, които възникват за общностите и личностите, намиращи се в условия на езиков контакт. Така разгледано обаче, езиковото развитие на детето билингва, като билингвална езикова личност в светлината на антропоцентричната парадигма в лингвистиката и с помощта на когнитивния подход към езика, би могло да подпомогне разрешаването на множество наболели проблеми, свързани с двуезичните деца:

- 1) Как да става усвояването на втория език;
- 2) Как да се преподават думите на втория език – втори е всеки език, усвояван след родния (вж. Димчев 2005);
- 3) По какъв начин да се създават асоциативни връзки между думите от двата езика така, че: а) концептите в езиковото съзнание на носителите да са по-богати и „услужливи“ и б) да подпомагат създаването на нови концепти;
- 4) Как да се организира усвояването на различните компетентности от билингвалната езикова личност посредством създаването на фреймове, подходящи за конкретни комуникативноречевни ситуации и мн. други.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аврорин 1975: Аврорин, В. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики). М., 1975.

Бондарко 1978: Бондарко, А. В. Грамматическое значение и смысл. Л.: Наука, 1978.

Вайнрайх 1972: Вайнрайх, У. Одноязычие и многоязычие. // Новое в лингвистике. Выпуск VI – Языковые контакты. М., 1972, с. 25–60.

Вайнрайх 1979: Вайнрайх, У. Езиковые контакты. Киев, 1979.

Вежбицка 1996: Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание. М., 1996.

Верещчагин 1969: Верещчагин, Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). М., 1969.

Верещчагин – Костомаров 2005: Верещчагин, Е. М., В. Г. Костомаров. Язык и культура. М., 2005.

Виденев 2013: Виденев, М. По някои тревожни езикови проблеми с оглед интеграцията на малцинствените групи и употребата на книжовния език.// М. Виденев, Езиковедски шрихи и етюди. В. Търново: Знак'94, 2013, с. 173–183.

Гъмперц 1972: Гамперц, Дж. Переключение кодов хинди – пенджаби в Дели.// Новое в лингвистике. Выпуск VI – Языковые контакты. М., 1972, с. 190–203.

Димчев 2005: Димчев, К. Отношенията между понятията първи език и втори език в съвременния научен дискурс.// Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденев. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2005, с. 50–55.

Залевска 2007: Залевская, А. А. Введение в психолингвистику. Второе исправленное и дополненное издание. М., 2007.

Залевска 2013: Залевская, А. А. Вопросы теории двуязычия. М., 2013.

Ильяшенко 1970: Ильяшенко, Т. П. Языковые контакты. М., 1970.

Караулов 2010: Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 7-е издание, М., 2010.

Лабов 1975: Лабов, У. Исследование языка в его социальном контексте.// Новое в лингвистике. Выпуск VII – Социолингвистика. М., 1975, с. 96–181.

Лабов 1975а: Лабов, У. Отражение социальных процессов в языковых структурах.// Новое в лингвистике. Выпуск VII – Социолингвистика. М., 1975, с. 320–335.

Маслова 2001: Маслова, В. А. Лингвокультурология. М., 2001.

Мечковска 1983: Мечковская, Н. В. Языковой контакт. Общее языкознание. Минск, 1983.

Пачев 2012: Пачев, А. Социолингвистика на европейската интеграция. Социолингвистична структура на Европейския съюз. С.: Акад. изд. на БАН „Проф. Марин Дринов”, 2012.

Пищальникова 1996: Пищальникова, В. А. Национальная специфика концептуальной системы и ее репрезентация в языке.// Горный Алтай и Россия 240 лет. Языки народов Горного Алтая и сопредельных территорий. Литература и фольклор. Горно-Алтайск, 1996, с. 6–8.

Пищальникова – Бочаров 1999: Пищальникова, В. А., Д. А. Бочаров. Экспериментальное исследование ассоциативного вербального содержания одноименных концептов у носителей разных языков.// Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты. Барнаул, 1999, с. 80–83.

Розенцвайг 1972: Розенцвейг, В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов.// Новое в лингвистике. Выпуск VI – Языковые контакты. М., 1972, с. 5–22.

Салихова 2012: Салихова, Э. А. Моделирование процессов овладения и пользования психологической структурой значения слова при билингвизме. Уфа: ИД „Чурагул“, 2012.

Степанов 1974: Степанов, Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразований: Вступит. статья (9–16).// Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974.

Тер-Минасова 2008: Тер-Минасова, С. Язык и межкультурная коммуникация, 2008.

Фрумкина 2004: Фрумкина, Р. М. Психолингвистика: что мы делаем, когда говорим и думаем. Гуманитарные исследования ИГИТИ. М., 2004.

Хавранек 1972: Гавранек, Б. К проблематике смешения языков.// Новое в лингвистике. Выпуск VI – Языковые контакты, М., 1972, с. 94–111.

Хаймс 1975: Хаймс, Д. Етнография речи.// Новое в лингвистике. Выпуск VII – Социолингвистика. М., 1975, с. 62–95.

Хаймс 1975а: Хаймс, Д. Два типа лингвистической относительности. // Новое в лингвистике. Выпуск VII – Социолингвистика. М., 1975, с. 229–298.

Черничкина 2007: Черничкина, К. Е. Искусственный билингвизм: лингвистический статус и характеристики. Волгоград, 2007.

Чурилина 2011: Чурилина, Л. Н. (сост.) Актуальные проблемы современной лингвистики. Учебное, 6-е стереотип. изд. М.: Флинта, 2011.

Швейцер 1978: Швейцер, А. Д. Введение в социолингвистику. М., 1978.

Ървин 1972: Эрвин, С. М. Семантический сдвиг при двуязычии. // Новое в лингвистике. Выпуск VI – Языковые контакты. М., 1972, с. 227–240.

Ървин-Трип 1975: Эрвин-Трипп, С. М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия.// Новое в лингвистике. Выпуск VII – Социолингвистика. М., 1975, с. 336–362.

ON THE PROBLEM OF THE LINGUISTIC DEVELOPMENT OF BILINGUAL CHILDREN FROM THE COGNITIVE APPROACH POINT OF VIEW

Vehbie Balieva (V. Tarnovo, Bulgaria)

The subject of the research interest in the article is the historical development of bilingualism. The structure of the bilingual linguistic personality of preschool children from the cognitive approach point of view is also presented.